

Ольга Бривко,
старша наукова співробітниця
НІАМ «Київська фортеця»

ГОСПІТАЛЬНЕ УКРІПЛЕННЯ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ФОРТЕЦІ У ПАМ'ЯТНИХ МОНЕТАХ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

В статті розглядаються пам'ятні монети Національного банку України, які презентують Госпітальне укріплення Києво-Печерської фортеці, як пам'ятку культурної спадщини та фортифікації міста Києва. Зокрема представлена, пам'ятна монета «Київська фортеця», яка присвячена одній із найбільших кам'яно-земляних фортець у світі, що збереглася до наших днів – комплексу унікальних фортифікаційних споруд XVIII-XIX століття, інша ж ювілейна монета «260 років Київському військовому госпіталю», приурочена найстарішому в державі медичному закладу, заснованому в 1755 році та розташованого на території колишньої Києво-Печерської фортеці. Монети є важливими складовими сучасної нумізматики України та історії НІАМ «Київська фортеця».

Ключові слова: пам'ятна монета, ювілейна монета, Національний банк України, НІАМ «Київська фортеця», Головний військовий клінічний госпіталь.

Історія сучасної української нумізматики починається після здобуття незалежності України, яка пройшла складний шлях свого розвитку. Спочатку пам'ятні монети карбувалися на Луганському монетному дворі, який був створений на території верстатобудівного заводу. Та вже у квітні 1998 року виробництво монет перемістилося в Київ, на Банкотно-монетний двір Національного банку України.

Карбування та введення в обіг Національним банком України ювілейних і пам'ятних монет з недорогоцінних металів починалося в 1995 році, котрі за матеріалами складаються з мельхіору, нейзильберу, цинкового сплаву або біметалу. З 1996 року випускаються ювілейні та пам'ятні монети з дорогоцінних металів, які складаються зі срібла, золота або з біметалу, що складається зі срібла й золота.

Це в свою чергу нашло своє відображення в історіографічному дискурсі науковців. Так, серед сучасних досліджень, які висвітлюють пам'ятні монети, слід віднести насамперед каталоги монет М. Загребі, які містять їх зображення і технічні параметри. Альбом Т. Мартиняка (Грошові, 2005) та праця Р. Шуста (Шуст, 2007) описують процес формування грошово-монетної системи незалежної України, початок випуску власних пам'ятних і ювілейних монет та їх серійне розмаїття. В своєму посібнику Н. Дорофєєва та З. Комаринська (Дорофєєва, 2000) розкривають інформацію про випуск в Україні перших пам'ятних та ювілейних монет. А статті М. Ладоненко (Ладоненко, 2017), О. Барашкової (Барашкова, 2024) та Г. Самоїленка (Самоїленко, 2025) висвітлюють історію карбування та реалізацію пам'ятних монет, роблячи акцент на її різних серіях. До того ж важливим джерелом інформації є «Каталог нумізматичної продукції» сайту НБУ.

Національний банк України станом на 16.04.2025 року ввів в обіг 442 монет з дорогоцінних металів, а саме: 384 срібні, 52 золоті та 6 біметалевих. Крім того, станом на 02.07.2025 року, до обігу введено 566 пам'ятних монет з недорогоцінних металів, 12 з яких номіновано у карбованцях і 554 у гривнях.

Таким чином, на сьогодні пам'ятних і ювілейних монет, карбованих на монетному дворі НБУ, нараховує тридцять шість серій, що випускаються з різних металів і увічнюють найважливіші сторінки багатогранної історії України.

Монета – злиток металу певної форми, маси, проби та вартості, який є узаконеним засобом обігу. На кожній монеті є відповідне зображення і напис-легенда. Монета має лицьовий бік (аверс), зворотний (реверс) та ребро (гурт). Коли монету випускають для відзначення знаменних подій або пам'ятних дат, її називають меморіальною (пам'ятною) (Шуст 2007, с. 370). На таких монетах карбуються історичні події, місце або знакові особистості. Також містять символи, зображення або написи, пов'язані з подією чи об'єктом вшанування. Пам'ятні монети

є не лише цікавим колекційним матеріалом, але й важливим засобом вшанування пам'яті та збереження історії. Вони випускаються обмеженим тиражом і мають значну колекційну цінність (Самойленко 2025, с. 242).

Кожна випущена Національним банком України монета – це носій достовірної інформації та гармонійний витвір мистецтва. Тому вони виступають як один з найбільш ефективних засобів публічної трансляції державотворення (Ладоненко 2017, с. 258).

Принагідно, при визначенні тематики та сюжетів для пам'ятних монет враховується багато складових: опрацьовуються укази Президента України, рішення Верховної Ради, міністерств, важливі історичні та суспільно-політичні події. Тематику пам'ятних монет затверджує Правління Національного Банку України (Барашкова 2024, с. 19).

При всьому розмаїтті стильових варіацій та індивідуальних почерків дизайнерів в пам'ятних монетах зберігається направленість монет на національну ідентифікацію, на одночасну єдність національного і глобального, зокрема українського та європейського (Ладоненко 2017, с. 259).

А від так, позиціонування України як держави, що має хороший рекреаційний потенціал, спонукає презентувати мало відомі європейській публіці місця та архітектурні споруди. Саме тому в образному ряді різних тематичних серій переважають пам'ятки архітектури (Ладоненко 2017, с. 258).

Так, до популярних монетних проектів, які презентують різноманітні архітектурні об'єкти, що мають культурну та історичну цінність, відносять серії монет «Пам'ятки архітектури України», «Стародавні міста України», «Гетьманські столиці», «Вищі навчальні заклади України» та інші.

Сучасна «Київська фортеця» відноситься до числа найбільш цікавих пам'ятників фортифікаційного мистецтва XVIII–XIX ст., в еволюції якого відбулися важливі події вітчизняної історії: Північна війна, російсько-турецькі війни 2 пол. XVIII ст., вторгнення Наполеона, Кримська війна.

Розвиток комплексу фортифікаційних споруд фортеці розпочався в 1706 р. з будівництва на Печерській височині навколо Києво-Печерського монастиря земляної фортеці бастионного типу по так званій першій системі відомого французького інженера маршала Вобана. До наступного етапу формування комплексу фортифікаційних споруд Київської фортеці відноситься будівництво нової Головної фортеці, яка зайняла значну площу Печерського плато. Головна фортеця складалася з Васильківського та Госпітального земляних укріплень, посиленних кам'яними оборонними спорудами казематного типу. Заключний етап будівництва приходить на 2 пол. XIX ст., коли в зв'язку з розвитком нарізної артилерії в черговий раз виникла необхідність у вилученні передових укріплених позицій від основних оборонних споруд Київської фортеці. За межами фортеці був збудований Лисогірський форт (Сіткарьова 1997, с. 148-149).

Київська фортеця, як військово-оборонний комплекс, протягом двох століть, не приймала прямої участі в жодній з тих війн, хід і результати яких відображались в еволюції її фортифікаційного комплексу. По мірі віддалення від південних, так і західних кордонів Російської імперії від фортеці, удосконалення зброї, Київська фортеця перетворювалась в тиллову базу діючої армії, а потім у фортецю-склад.

Сьогодні, на території колишнього Госпітального укріплення розташовані Національний військово-медичний клінічний центр «Головний військовий клінічний госпіталь» та Національний історико-архітектурний музей «Київська фортеця». Зберіглася казематова будівля госпіталю, 5 капонірів (2 з яких музеєфіковано) та 3 потерни, Північна напівбашта, Північна брама, частина ескарпової стіни.

Безпосередньо музеєфікація оборонних споруд розпочалася ще у 1930-х роках, коли в Косому капонірі Госпітального укріплення колишньої політичної в'язниці (так званого «Київського Шліссельбурга») було відкрито музей «Косий капонір». Нажаль, робота музею продовжувалася недовго. Через сталінські репресії майже весь керівний склад та наукові співробітники були репресовані, а фонди передані до Центрального Історичного музею. У вересні 1971 р. музей було знову відкрито. І вже в наш час, 3 травня 2007 року, Указом Президента України Віктора Ющенка музею надано статус Національного, і він отримав назву «Національний історико-архітектурний музей «Київська фортеця».

Наразі музейний комплекс НІАМ «Київська фортеця» складається з експозицій «Історія використання споруд Київської фортеці» та «Історія розвитку фортифікації на теренах України», експозиції просто неба з оборонними валами, фортечною стіною і капонірами.

14 травня 2021 року, на честь 50-ти річчя музею, Національний банк України ввів в обіг недорогоцінну пам'ятну монету «Київська фортеця» номіналом 5 гривень та срібну монету «Київська фортеця» номіналом 10 гривень. Вони належать до серії «Пам'ятки архітектури України», започаткованої в 2002 році.

На аверсі монети розміщено: угорі, на тлі стилізованої композиції фрагменту арочного входу до Київської фортеці, малий Державний Герб України, під яким напис «УКРАЇНА». Унизу – ключ від Північних воріт Госпітального укріплення, під яким зазначено номінал «5 ГРИВЕНЬ» та рік карбування монети «2021». Праворуч від ключа міститься логотип Банкнотно-монетного двору Національного банку України.

На реверсі монети зображено композицію: вид Київської фортеці з пташиного польоту, праворуч від якої – схема укріплень фортеці. Унизу, на дзеркальному фоні, напис «КИЇВСЬКА», а на тлі абрису зубців фортеці написи «ФОРТЕЦЯ», «XVIII-XIX ст.».

Пам'ятна монета з нейзильберу, виготовлена із забезпеченням спеціального рівня якості карбування анциркулейтед, з рифленим гуртом, масою – 16,54 г, діаметром – 35 мм, загальним тиражом 40000 штук, з яких 15000 випущено в сувенірній упаковці.

Під час введення монети в обіг у 2021 році Національний Банк України реалізовував монету через свої філії за ціною 55 гривень. Фактична приблизна вартість монети з роками змінювалася, і в 2024 році її ціна складала 150 гривень.

Пам'ятна срібна монета номіналом 10 гривень аналогічна опису попередній, щодо зображення.

Монета виготовлена із срібла, категорією якості карбування пруф, з гладким гуртом із заглибленим написом, вагою 31,1 г, діаметром 38,6 мм, загальним тиражом 3000 шт.

Під час введення монети в обіг у 2021 році Національний Банк України реалізовував монету через свої філії за ціною 1821 гривня. Фактична приблизна вартість монети з роками змінювалася, і в 2024 році її ціна складала 2900 гривень.

Авторами ескізу монети є українські художники мистецької групи «АРТТРИУМ» Володимир Таран, Олександр Харук, Сергій Харук. Скульптори монети Володимир Атаманчук та Святослав Іваненко.

Наступна ювілейна монета «260 років Київському військовому госпіталю» номіналом 5 гривень, присвячена найстарішому в державі медичному закладу, заснованому в 1755 році.

Підготовка кадрів лікарських помічників – майбутніх фельдшерів, в Київському військовому госпіталі почалася одночасно при його заснуванні в 1755 році. Про це зазначено в листі з Головного архівного управління Центрального державного військово-історичного архіву, що «для лікування воєнних чинів в госпіталі навчали лікувальному мистецтву – *«анатомії, хімії, фармацевтичній частині»* (Бойчак, Лякіна 2004, с. 6).

Так, війни, які вела Російська імперія з Прусією (1756-1762) і Турцією (1768-1774), збільшували потік хворих і ранених, яких розміщували на Печерську в приміщеннях госпіталю, у вільних монастирських спорудах і у приватних будинках. В цих умовах виникла гостра медична необхідність в медичних працівниках, які б мали надати першу допомогу в польових умовах або в госпіталях.

Згідно «Положення 1838 р. про фельдшерські школи при госпіталях» одна із шкіл була відкрита в Київському військовому госпіталі (1838 р.) на 100 учнів. Головне призначення цих шкіл полягало в тому, щоб готувати таких фельдшерів, які б могли бути надійними помічниками лікарів як в мирний час, так і у військовий (Бойчак, Лякіна 2004, с. 17).

У теперішній час Національний військово-медичний клінічний центр «Головний військовий клінічний госпіталь» - провідна установа охорони здоров'я у складі Збройних Сил України. Госпіталь є вагомим структурним підрозділом військової медицини, одним з найважливіших військово-медичних закладів України у загальнодержавній системі військових шпиталів. Є багатопрофільним клінічним, лікувально-діагностичним та науковим центром в якому лікуються військовослужбовці, ветерани Збройних Сил та цивільні пацієнти в мирний час.

Монету «260 років Київському військовому госпіталю» введено в обіг 7 грудня 2015 року. Вона належить до серії «Інші монети», започаткованої в 1995 році, за порядковим номером 60.

На аверсі монети, в центрі, зображена емблема госпіталю у вигляді гербу, з написом всередині «НВМКЦ «ГВКГ» «КИЇВСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ГОСПІТАЛЬ». Герб з боків увінчують гілки з дубовими листочками. Угорі міститься напис «УКРАЇНА», під яким рік карбування монети «2015». Ліворуч – малий Державний Герб України. Внизу зазначено номінал «5 ГРИВЕНЬ». Праворуч – логотип Монетного двору Національного банку України.

На реверсі монети, в центрі, зображені головні центральні ворота госпіталю з написом «НАЦІОНАЛЬНИЙ ВІЙСЬКОВО-МЕДИЧНИЙ КЛІНІЧНИЙ ЦЕНТР». Угорі, на дзеркальному тлі, написи: «КИЇВСЬКИЙ КЛІНІЧНИЙ ГОСПІТАЛЬ», «260 років». Унизу – дата заснування «1755».

Пам'ятна монета з нейзильберу, виготовлена із забезпеченням спеціального рівня якості карбування анциркулейтед, з рифленим гуртом, масою – 16,54 г, діаметром – 35 мм, загальним тиражом 25000 штук.

Під час введення монети в обіг у 2015 році Національний Банк України реалізовував монету через свої філії за ціною 29 гривень. Фактична приблизна вартість монети з роками змінювалася, і в 2024 році її ціна становила 280 гривень.

Авторами ескізу монети є українські художники творчого колективу «АРТТРИУМ» Володимир Таран та брати-близнюки Олександр Харук, Сергій Харук. Скульптори монети Святослав Іваненко (аверс) та Анатолій Дем'яненко (реверс).

Таким чином, випускаючи монети із зображеннями відомих фортець, замків та інших історичних будівель, Національний банк України популяризує культурну спадщину країни, та є важливою складовою туристичної індустрії України. До того ж, ці пам'ятні монети є не лише засобом інвестування, а й нагадуванням про відвідини країни, і можуть стати цінним подарунком для друзів чи родини. Крім того, Банкнотно-монетний двір НБУ окрім високої якості самих монет пропонує і супровідну продукцію – листівки, буклети та ін., що підсилюють її цінність. Випуск пам'ятних та ювілейних монет стає не лише історичним надбанням країни, її нумізматичною гордістю, а й сприяє зміцненню статусу України в світі.

ЛІТЕРАТУРА

- Барашкова О. Мистецтво карбування пам'ятних монет та медалей Національного банку України через призму війни. *Науковий вісник Національного музею історії України*. № 10. 2024. Київ. С. 18-29.
- Бойчак М.П., Лякіна Р.М. Військово-фельдшерська школа при Київському військовому госпіталю 1838-1926 рр. Київ, 2004 р. 158 с.
- Грошові знаки та монети України: Альбом / [Редактор-укладач Т.П. Мартиняк]. Харків: Колорит, 2005. 184 с.; іл. (Серія «Українська колекція»).
- Дорофєєва Н. З історії грошей України / Н.В. Дорофєєва, З.М. Комаринська. Львів: Львівський банківський інститут НБУ, 2000. 165 с.
- Каталог нумізматичної продукції. *Національний банк України*. [Електронний ресурс]. 2025. URL: <https://bank.gov.ua/ua/uah/numismatic-products/souvenir-coins?page=1&perPage=5&search=&from=&to=&code=>. Дата звернення: 10 липня 2025 р.
- Ладоненко М. Комеморативні монети України як прояв національної ідентичності в умовах євроінтеграції. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. № 4. 2017. С. 256-259.
- Самойленко Г. Виготовлення, випуск в обіг і реалізація пам'ятних, інвестиційних і сувенірних монет та сувенірної продукції України. *Журнал східноєвропейського права*. 2025. № 134. С. 240-247.
- Сіткарьова О.В. Київська фортеця XVIII-XIX ст. Київ: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. 1997. 200 с.
- Шуст Р. Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні: навч. посіб. / Р. Шуст. Київ: Знання, 2007. 371 с.

Olga Brivko,
Senior Research Officer
NIAM «Kyiv Fortress»

**HOSPITAL FORTIFICATION
OF THE KYIV-PECHERSK FORTRESS
IN THE COMMEMORATIVE COINS OF THE NATIONAL BANK
OF UKRAINE**

The article examines the commemorative coins of the National Bank of Ukraine, which present the Hospital Fortification of the Kyiv-Pechersk Fortress as a monument of cultural heritage and fortification of the city of Kyiv. In particular, the commemorative coin «Kyiv Fortress» is presented, which is dedicated to one of the largest stone-earth fortresses in the world that has survived to this day - a complex of unique fortification structures of the 18th-19th centuries, and another jubilee coin «260 Years of the Kyiv Military Hospital» is dedicated to the oldest medical institution in the country, founded in 1755 and located on the territory of the former Kyiv-Pechersk Fortress. The coins are important components of modern numismatics of Ukraine and the history of the NIAM «Kyiv Fortress».

Keywords: commemorative coin, jubilee coin, National Bank of Ukraine, NIAM «Kyiv Fortress», Main Military Clinical Hospital.